https://doi.org/10.28925/2412-2475.2023.22.5
УДК 82-43:162.1

Галина Матусяк,
Херсонський державний аграрно-економічний університет (Херсон, Україна)

ORCID iD 0000-0002-7430-8257
e-mail: h.bokshan@gmail.com

МІФИ VS РЕАЛЬНІСТЬ У ЗБІРЦІ ЕСЕЇВ ОЛЬГИ ТОКАРЧУК «CZUŁY NARRATOR»

У своїй художній творчості та есеїстиці О. Токарчук виявляє схильність самобутньо переосмислювати реальність крізь призму міфології, інтерпретувати сучасність, послуговуючись оптикою архаїки, використовуючи інструментарій універсальних сюжетів, мотивів і образів. Її збірка «Chuły narrator» засвідчує виразний інтерес письменниці до переоцінки звичних уявлень про дійсність, ламання стереотипних суджень і трансформації традиційної картини світу під впливом міфологічного світобачення. Наявні літературознавчі студії, дотичні до збірки «Chuły narrator», стосуються здебільшого наративних стратегій з опертям на поняття «ніжний оповідач», вперше запропоноване польською письменницею в Нобелівській промові. Проте в науковому дискурсі бракує розвідок, присвячених цілісному аналізу збірки О. Токарчук «Chuły narrator», зокрема, її неоміфологічним атрибутам, що визначає актуальність і новизну теми нашого дослідження. Мета статті — виявити міфологічні інтертексти у книзі О. Токарчук «Chuły narrator», а також ідентифікувати неоміфологічні характеристики її есеїстики та специфіку візуалізації міфомислення. Для досягнення мети було використано такі методи: контекстуальний, інтертекстуальний, семіологічний і поетологічний. Аналіз есеїв збірки «Chuły narrator» уможливлює висновок про філософічність як невід'ємну рису літературної творчості польської письменниці. Авторка незмінно спирається на базові міфологічні уявлення про світобудову, фундаментальні філософські категорії, класичну літературну спадщину й погляди прогресивних мислителів минулого і сьогодення. Одним із улюблених у творчості О. Токарчук є мотив мандрів, який вона інтерпретує з опорою на міфологічну картину світу і власний досвід. Авторка віртуозно оперує архаїчною бінарною опозицією «свій — чужий», окреслюючи еволюцію уявлень про межу, яка є ілюзією, що, з одного боку, продовжує бути причиною катастроф і злочинів велетенських масштабів, а з іншого — позбавляє світ унікальності. Для творчості О. Токарчук властиві численні алюзії на твори вербального й візуального мистецтва, інтермедіальний характер ілюстрування та артикуляції її світоглядних позицій. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні доробку О. Токарчук в аспекті інтертекстуальних зв'язків із основними філософськими системами й працями провідних мислителів минулого й сучасності.

Ключові слова: *неоміфологізм, бінарні опозиції, універсальні сюжети, міфологічні образи й мотиви, інтертексти.*

У своєму об'ємному творчому доробку лауреатка Нобелівської премії з літератури 2018 року О. Токарчук незмінно апелює до універсальних категорій історії людства та філософії. Її передусім цікавлять цінності, що становлять непроминальну етичну й естетичну вартість у будь-яку епоху незалежно від місця. Авторка у своїх книгах виявляє схильність самобутньо переосмислювати реальність крізь призму міфології, інтерпретувати сучасність, послуговуючись оптикою минулого, використовуючи інструментарій універсальних сюжетів, мотивів і образів. Її збірка «Chuły narrator» засвідчує виразний інтерес письменниці до переоцінки звичних уявлень про дійсність, ламання стереотипних суджень і трансформації традиційної картини світу під впливом міфологічного світобачення.

Літературний доробок О. Токарчук віддавна привертає увагу світової наукової спільноти, інспіруючи різноаспектні дослідження її художніх творів та есеїстики. Збірка «Chuły narrator» не є винятком, хоча, з огляду на відсутність перекладу українською мовою, вона стала об'єктом студіювання переважно зарубіжних учених. Крім того, варто наголосити, що в наявних публікаціях запропоновано здебільшого фрагментарний огляд книги. Так, наприклад, К. Яжинська торкнулася особливостей нарації у белетристиці О. Токарчук, оперуючи поняттям «ніжний

оповідач», яке польська письменниця використала в Нобелівській промові (Jarzyńska, 2023). На її думку, «ніжний оповідач» — це суб'єкт, який артикулює світ у такий спосіб, який пробуджує в читачеві відповідальність за його стан (Jarzyńska, 2023, с. 12). І.М. Лехман і Т.З. Кжешовський у своїй розвідці аналізують стратегії ефективної нарації як діалогу між автором і читачем. Їхній підхід передбачає використання в оповіді того, що О. Токарчук називає «міфологічні структури», маючи на увазі сукупність фундаментальних цінностей, необхідних для інтерпретації реальності «ніжним оповідачем» (Lehman, Krzeszowski, 2022). Н.А. Міхна досліджує категорію ніжності в нарації як новий етичний і естетичний імператив (Michna, 2023). Дж. Андергіл і А. Глаз у діалозі, основою якого став переклад промови О. Токарчук англійською, намагаються з'ясувати специфіку авторської оповіді, акцентуючи в ній пошук універсальної істини (Underhill, Głaz, 2021). Як бачимо, вищезгадані студії стосуються наративних стратегій з опертям на поняття «ніжний оповідач», вперше запропоноване польською письменницею в Нобелівській промові. Проте в літературознавчому дискурсі бракує розвідок, присвячених цілісному аналізу збірки О. Токарчук «Chuły narrator», що визначає актуальність і новизну теми нашого дослідження.

Мета статті — виявити міфологічні інтертексти у книзі О. Токарчук «Chuły narrator», а також ідентифікувати неоміфологічні характеристики її есеїстики та специфіку візуалізації міфомислення.

Для досягнення мети було використано такі методи наукового дослідження: контекстуальний (збірка розглядається у контексті традиційної міфології, а також у культурно-мистецькому контексті минулого і сучасності), інтертекстуальний (здійснюється деконструкція текстів із метою виокремлення й аналізу міфологічних інтертекстів та авторських дискурсів), семіологічний (з'ясовується семантика міфологічних мотивів і образів, міфологем та авторських неоміфів), поетологічний (розглядається міфопоетика есеїв).

Збірка «Chuły narrator» складається з 12 есеїв, кожен із яких є рефлексією сучасності в контексті еволюції суспільства, його ідеалів і цінностей, а також традиційної міфології. Скажімо, есей «Ognozia» оприявнює роздуми О. Токарчук про межі пізнання дійсності, про скінченність шукань і когнітивні пограниччя. Авторка з гіркотою розмірковує про те, що давні уявлення про безмежні світи, про безнастанні мандри духу заступила впевненість людини в досяжності найдальших куточків універсуму на фізичному й духовному рівнях. Міфологічного мандрівника з його спрагою до самопізнання витісняє постать сучасника, котрий про все може довідатися за лічені хвилини за допомогою пошукової системи в інтернеті. О. Токарчук вдається до зіставлення архаїчного подорожанина з теперішнім: обидва рушають у мандри, заохочені закладеним прагненням руху і змін, бажанням пізнання незвіданого. Міфологічний образ мандрівника і пов'язаний із ним мотив вічного повернення корелюють із нескінченністю пошуків і невичерпністю того, що можна відкрити та освоїти. На противагу йому, сучасний мандрівник рушає в дорогу з думкою про скінченність світу й можливість звідати все в ньому. Як пише авторка, «człowiek chyba po raz pierwszy w swej historii przeżywa tę dojmującą skończoność świata» (Tokarczuk, 2020, с. 8).

Світ, на думку письменниці, стиснувся: він уже не є безмежним, як у давнину, а межі й кордони, набувши видимих обрисів, стали умовними. Чіткість дихотомії «своє — чуже» поступилася дифузним уявленням подібності й однорідності, спричиненим глобалізацією. На мапі світу, як зазначає О. Токарчук, не залишилося білих плям, що збуджують уяву людини, таємниць, відкриття яких стає рушійною силою духу. Для переосмислення сучасних відносин людини зі світом письменниця також послуговується бінарною опозицією «хаос — космос», акцентуючи хаотичність непізнаного й упорядкованість відомого. Але в міркуваннях авторки динамічний «хаос» набуває позитивного аранжування, оскільки корелює з потребою діяльності, спрямованої на його структуризацію, тоді як сталий «космос» позбавлений необхідності докладати зусиль.

Поняття межі письменниця осмислює й під іншим кутом зору: воно асоціюється з нестачею, яку треба задовольняти, тоді як безмежність корелює з надлишком, якому треба давати раду. О. Токарчук розмірковує над проблемами гіперспоживання, підкреслюючи потребу ставити особисті межі у взаємодії із суспільством надмірного виробництва: «najbardziej ludzkim i etycznym wyborem w tej nowej sytuacji jest trening w mówieniu: NIE, NIE, NIE» (Tokarczuk, 2020, с. 14). Неоміфологічні тексти письменниці оприсутнюють міфологічні мотиви й образи, за посередництвом яких вона переосмислює новочасну реальність, і міфологема межі є однією з найчастіше уживаних у її творчості. Так, О. Токарчук використовує її для того, щоби проаналізувати трансформації уявлення про відокремленість людини від решти організмів, про її вищість над іншими істотами. Авторка переконує, що межа, яка

відділяє homo sapiens від решти видів, є ефемерною, і це стало ще більш очевидним у часи пандемії Covid: «Dziś tamta tradycyjna mistrena konstrukcja człowieka oddzielonego od reszty świata się rozpada» (Tokarczuk, 2020, c. 18).

Мотив туги за втраченим раєм також часто оприявнюється у творах О. Токарчук. Письменниця реактуалізує міф про Золотий вік, підкреслюючи непроминальне повернення до минулого як образу кращого світу у різних сферах суспільного життя. Утім, авторка запевняє, що можливість такого повернення є ілюзорною, оскільки «nie zmieściliśbymy w przeszlości» (Tokarczuk, 2020, c. 22). Співставлення міфологічної та сучасної моделей світу, до якого нерідко вдається О. Токарчук, завше позначене переконанням у тому, що реальна картина світу є відмінною від минулої і спроби реставрації колишніх уявлень незмінно приречені на поразку.

В есеї «Czwicienia z obcości» авторка знову апелює до міфологічного сюжету подорожі й мотиву мандрів, інтерпретуючи туристичні виклики сьогодення, пов'язані зі зміною місць і жагою нових вражень. На відміну від міфологічного мандрівника, на шляху якого траплялося чимало випробувань, що робили ціннішим досвід пізнання, сучасний подорожній із легкістю долає величезні відстані за короткий період часу, користуючись усіма можливими вигодами виправи. О. Токарчук повсякчас акцентує наявність паралельної реальності туристичних маршрутів, чітко окреслених у путівниках і рекламних буклетах туристичних агенцій. Скажімо, неподалік престижних курортів із послугою all-inclusive плавають човни з біженцями з країн третього світу.

О. Токарчук наводить приклад подорожі в епоху хіпі, коли мандрівники відчували фізично зміни ландшафтів і якості довколишнього світу, бо здійснювали поступовий рух, що уможливлював максимальне насичення враженнями і повноцінне збагачення чуттєвого досвіду: «Ludzkie ciało miało szanse nadążyć za tą powolną, stopniową przemianą» (Tokarczuk, 2020, c. 36). І в цьому есеї письменниця використовує бінарну опозицію «свій — чужий», аби переосмислити стосунки людини з місцем. Давнє відчуття «чужості» в нових теренах втрачає виразності й різкості, позаяк мікросвіти універсуму уподібнюються через згадувану глобалізацію, втрачають самобутність і автентичність, питомий колорит та ідентичність. Культурна асиміляція позбавляє місце унікальності: дедалі рідше національна кухня вказує на межі регіону, адже майже кожне місто має заклади, що репрезентують кухні різних народів світу. Світ стає «своїм», відбираючи в мандрівника можливість відчути динаміку й розмаїття вражень, підміняючи їх безпечною впізнаваністю.

О. Токарчук із властивою їй вразливістю й делікатністю розглядає етичний аспект подорожі: вона розмірковує над відносною свободою пересування через неможливість перетину кордонів для окремих осіб, що суперечить її системі цінностей. Письменниця ділиться особистим досвідом подорожей, які втратили привабливість для неї через обмеження руху для інших: «Straciłam ochotę do podróży zawstydzona własną wolnoscią, której zabrakło dla innych» (Tokarczuk, 2020, c. 39). Авторка рефлексує над своїм бажанням мандрувати світом, залучаючи екологічний і психологічний контексти: її обурює кількість продукованого сміття, викидів авіатранспорту, що уможливлює швидке подолання відстаней, бажання хизуватися відвіданими місцями і самоствердуватися в такий спосіб. О. Токарчук натякає, що сучасні мандри втратили свою колишню сутність пізнання світу, перетворившись на калейдоскопічну зміну ландшафтів. Міфологічний мандрівник, для якого кількість подоланих кілометрів була тотожною обсягу набутих сенсів, перебуває в неоковирній тіні сучасного подорожнього, який колекціонує назви відвіданих локацій, не відчуваючи зміни в картині світу.

В есеї «Maski zwierząt» О. Токарчук розмислює над моделлю космосу в християнській міфології, вершиною ієрархії в якій є людина, посилаючись на біблійні тексти. Авторка проводить паралелі з філософськими системами Стародавньої Греції, зокрема етичними міркуваннями Аристотеля, про місце тварин в ієрархії створінь, поглядами Августина Блаженного, Томаса Аквінського та Канта. Письменницю обурює потрактування тварин як нижчих істот, призначення яких — служити «dla dobra współnego ludzskości w przeszlości, obecnie i w przyszlości» (Tokarczuk, 2020, c. 45). Їй ближчі переконання Франциска Асизького, який називав звірів братами і сестрами, чи Пітера Сінгера, який ревно обстоював рівність усіх створінь. Письменниця схиляється до філософської позиції Джеремі Бентама, погляди якого становлять основи сучасної етики: подібність людини і тварини полягає в здатності страждати, тоді як відмінності в здатності мислити чи розмовляти видаються їй менш істотними, радше другорядними. О. Токарчук має свої уявлення про бінарну опозицію «свій — чужий», бо зараховує звірів до «своїх», спираючись саме на схожість у спроможності потерпати.

Авторка збірки «Chuły narrator» детально зупиняється на етичних переконаннях П. Сінгера, який доводить потребу в потрактуванні тварин нарівні з людьми. О. Токарчук використовує

у своїх літературних рефлексіях поняття буддійської філософії — «istota czująca», докладно пояснюючи свої симпатії до уявлень про рівність людей і звірів. Їй близька картина світу, яку подає у книзі "The Life of Animals" Джон Кутзее. Головна героїня його твору переймається правами тварин, бо усвідомлює нездатність людей помітити злочини, співучасниками яких стає кожен, хто не спроможний зауважити моральну деградацію, жорстокість, несправедливість і переступи у стосунку до звірів. Вона вважає, що той, хто «raz ujrzał całą grozę, co ludzie robią zwierzętom, nie pozostanie już nigdy spokojny» (Tokarczuk, 2020, c. 53). Героїня повісті Дж. Кутзее оперує поняттям емпатії — «співчуваючої уяви» — як способом змінити довколишню дійсність: «patrzeć na drugiego tak, jakby samemu się nim było, nie ufać pozornej granicy, która oddziela nas od innych, ponieważ jest ona złudzeniem. <…> Nie ma "cudzego cierpienia". Te iluzoryczne granice oddzielają od siebie nie tylko ludzie, ale także ludzie od zwierząt» (Tokarczuk, 2020, c. 57–58). О. Токарчук знову акцентує дифузний характер межі між «своїм» і «чужим», асиміляцію опозицій як наближення до творення гармонійної світобудови.

Міфологічна опозиція «свій — чужий» також стає предметом дискусії в аналізі письменницею фантастичного роману Мішеля Фейбера «Under the Skin», в якому «istotnie jest podanie w wątpliwość najprostszego, najbardziej atawistycznego podziału na swoich i obcych» (Tokarczuk, 2020, c. 59). О. Токарчук підтримує позицію англійського письменника щодо умовності такого поділу, який часто служить підставою злочинів і використовується як виправдання несправедливості. Автори схиляються до того, що архаїчна бінарна опозиція втрачає свою колишню магічну владу й радикальний характер. Їхні погляди — основа гуманної етики, засадами якої є рівність усіх істот і співчуття до страждань іншого: «Obcy staje się kimś, kogo można pojąc i zrozumieć. Właściwie przestaje być obcym. Nie ma swoich i obcych. Wszyscy jesteśmy swoi, więc każde zło, jakie wyrządzamy innym, wyrządzamy sobie» (Tokarczuk, 2020, c. 60).

В есеї «Niesamowity tygiel braci Quay, londyńskich alchemików filmu» О. Токарчук розмірковує над творчістю братів Квей — британських аніматорів, які послуговуються образом в'язниці, в якій кожен перебуває під пильним наглядом, як метафори людського існування. Персонажі їхніх фільмів часто є в'язнями, які «próbują zrozumieć swoje położenie, badając granicy więzienia» (Tokarczuk, 2020, c. 67). Світ у тому замкненому просторі видається знайомим і передбачуваним, позбавленим свіжості й новизни. О. Токарчук апелює до оповідання Бруно Шульца «Вулиця крокодилів», аби продемонструвати важливість зміни перспективи бачення для того, щоб зауважити незвичайне в буденному. Письменниця аналізує метафоричні моделі світобудови, що оприсутнюються у фільмах братів Квей, й акцентує неможливість упорядкування знань про космос, нездатність людини пізнати його. Сприймання світу як чогось добре відомого є лише ілюзією, «przebranie w znajome kształty, złudne imitacje» (Tokarczuk, 2020, c. 71). О. Токарчук охоче вдається до метафізичних роздумів про людське життя, запитуючи себе про існування фундаментальної речі, що слугує підставою існування інших речей, без якої вони були б неможливі. Письменниця в такий спосіб шукає axis mundi у власній інтерпретації. Варіантом «світової осі» у фільмах братів Квей часто постає образ болта (szruba) — стрижня, що скріплює нашарування розпорошених уявлень, непевних візій, нечітких спроб пізнання того, що є непізнаваним. Саме він видається письменниці таким, що може претендувати на роль axis mundi в її неоміфологічній картині світу.

Таким чином, аналіз есеїв збірки О. Токарчук «Chuły narrator» уможливлює висновок про філософічність як невід'ємну рису літературної творчості польської письменниці, яка завше тримає у фокусі уваги глобальні питання й універсальні цінності людського існування. Письменниця у своїх рефлексіях незмінно спирається на базові міфологічні уявлення про світобудову, фундаментальні філософські категорії, класичну літературну спадщину й погляди прогресивних мислителів минулого і сьогодення. Одним із улюблених у творчості О. Токарчук є мотив мандрів, який вона інтерпретує з опорою на міфологічну картину світу й власний досвід. Авторка віртуозно оперує архаїчною бінарною опозицією «свій — чужий», окреслюючи еволюцію уявлень про межу, яка є ілюзією, що, з одного боку, продовжує бути причиною катастроф і злочинів велетенських масштабів, а з іншого — позбавляє світ унікальності. Із властивою їй ретельністю й переконливістю письменниця розмірковує про основи, на яких тримається модель світобудови, що постає з власного бачення і сприймання довколишньої реальності. Творчості О. Токарчук властиві численні алюзії на твори вербального й візуального мистецтва, інтермедіальний характер ілюстрування та артикуляції її світоглядних позицій. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні доробку О. Токарчук в аспекті інтертекстуальних зв'язків із основними філософськими системами й працями провідних мислителів минулого й сучасності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Jarzyńska K. Tender Transgressions: Olga Tokarczuk's Exercisesin Postsecular Imagination. *Critique: Studies in Contemporary Fiction*. 2023. https://doi.org/10.1080/00111619.2023.2196390
2. Lehman I. M., & Krzeszowski T. P. Writing Differently about Scholarly Issues: Defending our voices and inviting the reader. *Discourses on Culture*. 2022. 18 (1). Pp. 13–20. https://doi.org/10.2478/doc-2022-0002
3. Michna N. A. From the Feminist Ethic of Care to Tender Attunement: Olga Tokarczuk's tenderness as a new ethical and aesthetic imperative. *Arts*. 2023. 12 (3). P. 91. https://doi.org/10.3390/arts12030091
4. Underhill J. W., & Głaz A. Olga Tokarczuk is in a dialogue between James W. Underhill and Adam Głaz on filtering Olga Tokarczuk's "Tender Worldview" into English during her Nobel lecture. *Między Oryginałem a Przekładem.* 2021. 27 (2). Pp. 145–162. https://journals.akademicka.pl/moap/article/view/3548
5. Tokarczuk O. Czuły narrator. Krakow: Wydawnictwo literackie, 2020. 300 s.

REFERENCES

1. Jarzyńska, K. (2023). Tender Transgressions: Olga Tokarczuk's Exercises in Postsecular Imagination. *Critique: Studies in Contemporary Fiction* [in English]. https://doi.org/10.1080/00111619.2023.2196390
2. Lehman, I. M., & Krzeszowski, T. P. (2023). Writing Differently about Scholarly Issues: Defending our voices and inviting the reader. *Discourses on Culture, 18*(1), 13–20 [in English]. https://doi.org/10.2478/doc-2022-0002
3. Michna, N. A. (2023). From the Feminist Ethic of Care to Tender Attunement: Olga Tokarczuk's tenderness as a new ethical and aesthetic imperative. *Arts*, *12*(3), 91 [in English]. https://doi.org/10.3390/arts12030091
4. Underhill, J. W., & Głaz, A. (2021). Olga Tokarczuk is IN. A Dialogue between James W. Underhill and Adam Głaz on Filtering Olga Tokarczuk's "Tender Worldview" into English during her Nobel Lecture. *Między Oryginałem a Przekładem*, *27*(2), 145–162 [in English]. https://journals.akademicka.pl/moap/article/view/3548
5. Tokarczuk, O. (2020). *Czuły narrator*. Krakow: Wydawnictwo literackie [in Polish].

Halyna Matusiak,
Kherson State Agricultural and Economic University (Kherson, Ukraine)
ORCID iD 0000-0002-7430-8257
e-mail: h.bokshan@gmail.com

MYTHS VS REALITY IN OLGA TOKARCZUK'S COLLECTION OF ESSAYS "CZUŁY NARRATOR"

In her fiction and essays, O. Tokarczuk manifests inclination toward original interpretation of reality within the context of mythology, reflection of the present by means of archaic optics, using instruments of universal plots, motives and characters. Her collection of essays "Chuły narrator" shows the writer's evident interest in reevaluation of common notions about reality, deconstruction of stereotypical judgements and transformation of the traditional world picture under the influence of mythological worldview. The available literature studies, related to the book "Chuły narrator", mainly consider narrative strategies on the basis of the concept "tender narrator", introduced by the Polish writer in her Nobel Prize lecture. However, in the scientific discourse there is a lack of publications, dedicated to thorough analysis of O. Tokarczuk's "Chuły narrator", in particular, its neomythological attributes, that determines topicality and novelty of the theme of our research. The purpose of the study is to find out mythological intertexts in O. Tokarczuk's book "Chuły narrator", and also identify neomythological characteristics of her essays. In order to achieve the purpose, such methods as contextual, intertextual, semiotic and poetological are used. Analysis of the essays in the book "Chuły narrator" allows making a conclusion about philosophical style as an indispensable feature of the Polish writer's literary works. The author always comes up with basic mythological ideas about the Universe, fundamental philosophical categories, classic literature heritage and ideas of progressive thinkers of the past and present. One of O. Tokarczuk's favourite motifs is the journey motif which is interpreted on the basis of mythology and the author's experience. The author virtuously interprets the archaic binary

opposition "Self — other" outlining the evolution of the idea about borders which are illusions that continue to cause large-scale disasters and crimes and deprive the world of its uniqueness. O. Tokarczuk's works are characterized by numerous allusions to the works of verbal and visual art, intermedial method of articulating her viewpoints. The prospects of further research could be seen in studying O. Tokarczuk's works in terms of intertextual relationships with the major philosophical systems and ideas of the leading thinkers of the present and past.
Key words: *neomythologism, archaic binary oppositions, universal plots, mythological motives and characters, intertexts.*

Стаття надійшла до редакції 06.08.2023.
Прийнято до друку 25.09.2023.

kubg.edu.ua